

УДК 001:[378:37.011.3-051:159.923.2]
DOI: 10.24144/2524-0609.2021.48.15-18

Атрощенко Тетяна Олександрівна

доктор педагогічних наук, доцент
кафедра педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту
Мукачівський державний університет, м.Мукачево, Україна
tatiyana05071976@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4595-1662>

НАУКОВІ ПРОЄКЦІЇ ФЕНОМЕНУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація. Актуальність порушеної проблеми аргументована значущістю професійної діяльності для суспільства загалом і для кожного майбутнього фахівця зокрема. В умовах глобалізації професійну ідентичність варто трактувати як основну детермінанту професійного розвитку особистості й характеристику суб'єкта праці. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні феномену професійної ідентичності майбутніх педагогів. Для реалізації окресленої мети використано теоретичні методи – системно-структурний аналіз і систематизація філософських, психологічних та педагогічних праць, що дали змогу витлумачити сутність досліджуваного феномену; педагогічний аналіз і синтез, класифікація й узагальнення – для уточнення дефініцій ключових понять. На підставі теоретичного аналізу наукових студій представлено власне бачення явища професійної ідентичності та визначено критерії успішного процесу становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів. Підсумовано, що професійної ідентичності можна досягти лише в процесі саморозвитку, у контексті професійного навчання й успішної інтеграції майбутніх педагогів до професійного середовища.

Ключові слова: майбутні педагоги; ідентичність; професійна ідентичність; професійна підготовка; професія.

Вступ. Одна з фундаментальних педагогічних проблем, що становить наукове зацікавлення, – питання професійної ідентичності, тобто перетворення особистості на професіонала. Актуальність цього феномену аргументована значущістю професійної діяльності для суспільства загалом та для кожного майбутнього фахівця зокрема. В умовах глобалізації професійну ідентичність варто трактувати як основну детермінанту професійного розвитку особистості й характеристику суб'єкта праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що питання ідентичності постає предметом багатьох наукових розвідок із філософії, психології, педагогіки, соціології та ін. Більшість учених витлумачує ідентичність як психологічний феномен, що супроводжується виокремленням і пізнанням «Я», вивченням себе та своєї значущості в суспільстві, формуванням майбутнього фахівця, зокрема педагога, який прагне до розвитку оточення й власного особистісно-професійного самовдосконалення. Вагомий внесок у вивчення явища зробили вітчизняні й зарубіжні автори: Н. Антонова, Т. Березіна, І. Бех, А. Бодальов, Е. Гоффман, Е. Еріксон, І. Зязюн, Н. Іванова, А. Лукічнчук, С. Максименко, І. Мельничук, М. Павлюк, В. Петренко, А. Петровський, Ю. Поваренков, Л. Романишина, О. Романишина, С. Рубінштейн, М. Солдатенко, Л. Шнейдер, М. Шульга та ін.

Мета статті – теоретичне обґрунтування феномену професійної ідентичності майбутніх педагогів. Для реалізації окресленої мети використано теоретичні методи – системно-структурний аналіз і систематизація філософських, психологічних та педагогічних праць, що дали змогу витлумачити сутність досліджуваного феномену; педагогічний аналіз і синтез, класифікація й узагальнення – для уточнення дефініцій ключових понять.

Виклад основного матеріалу. Термін «ідентичність» запропонований американським соціологом і психоаналітиком Е. Еріксоном. Дослідник інтерпретував феномен як результат ідентифікації, самовизначення, самопізнання та внутрішньої ідентифікації себе як особистості [9]. Ідентифікація як процес набуття ідентичності проходить у формі самоідентифікації, тобто зарахуванні суб'єктом себе до професій-

них груп, та у формі зовнішньої ідентифікації, або в ототожненні суб'єкта з певною професійною групою іншими суб'єктами.

Досліджуючи філософський зміст процесу ідентифікації як базисного явища, завдяки якому відбувається особистісний розвиток людини в ході соціалізації та персоніфікації, О. Романишина стверджує, що професійна ідентичність майбутнього фахівця формується з огляду на ідеї про комплексність професійної підготовки, на основі взаємозв'язку та взаємодії системного, компетентнісного, інтегративного, діяльнісного, праксеологічного, акмеологічного, аксіологічного, синергетичного, особистісно орієнтованого, інтегративно-особистого підходів. У цьому руслі авторка акцентує увагу на тому, що ідентифікація майбутнього вчителя з моделлю особистості педагога, що формується у свідомості під час навчання в педагогічному ЗВО, передбачає не копіювання діяльності відомих і загальноновизнаних корифеїв, а вияв індивідуального підходу до створення власної моделі педагогічної роботи. Це реалізоване через опанування студентами професійних знань, умінь і навичок, регламентованих програмою підготовки у ЗВО, що сприяє їхній професіоналізації, а також відбувається на основі втілення особистісного підходу до набуття індивідуально-неповторного практичного досвіду активно-творчої педагогічної діяльності. На цьому тлі актуалізоване розроблення спеціальних методичних посібників, що сприятимуть реалізації особистісного підходу до цілеспрямованого формування професійної ідентичності майбутніх учителів [6, с. 41].

Згідно з визначенням Л. Шнейдер, професійна ідентичність – багатовимірний інтегративний феномен, що забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність у професійній діяльності. Становлення професійної ідентичності проходить у процесі навчання й оволодіння вибраним фахом. Посутню роль відіграють етапи формування професійної ідентичності, що полягають у виокремленні із загального образу професії власного «Я», перенесенні його на Я-професійне, із подальшим ототожненням себе з представником професійної спільноти та позитивним ставленням до себе як до суб'єкта діяльності,

відчуттям упевненості в правильності власного вибору. Важливу роль у формуванні професійної ідентичності особистості відіграють внутрішні чинники, до яких Л. Шнейдер зараховує такі: емоційно-позитивне тло, на якому сприймають первинну й наступну інформацію про професію; позитивне сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності; емоційне прийняття своєї належності до професійної спільноти; успішне засвоєння цінностей, норм і правил професійної діяльності, усвідомлення професійних прав та обов'язків; готовність до професійної відповідальності; характер вираженості та самоприйняття екзистенційного й функційного «Я»; мотиваційна готовність до реалізації себе у вибраній професії, до входження в професійне співтовариство [8, с. 117].

Г. Мюнстерберг, з'ясовуючи природу професійної ідентичності, доводить, що зарахування себе до професії суттєвою мірою залежить від потреб, інтересів людини, процесу професійного самовизначення та знань про фах, власні можливості. Автор переконаний, що на будь-якому робочому місці повинна перебувати найбільш придатна для цього людина, хоч не кожен здатний адекватно оцінити свої здібності, зробити правильний професійний вибір. Основою власної професійної ідентичності мають бути здібності людини, а не знання, опановані нею з дисциплін. Украй важливою є своєчасна діагностика та розвиток знань, умінь, навичок [8, с. 107].

Унаслідок осмислення наукових праць, присвячених дослідженню проблеми, підсумовано, що професійна ідентичність – системне, динамічне, багаторівневе психологічне явище, безпосередньо пов'язане з професійним самовизначенням, професійною самосвідомістю та професійним розвитком. На підставі теоретичного аналізу виокремлено особистісні особливості, що детермінують становлення професійної ідентичності: домагання, самооцінка, цінності й відповідальність.

У контексті аналізу професійної ідентичності варто акцентувати увагу на домаганнях як на особистісній характеристиці, що ґрунтована на уявленнях про зовнішні й внутрішні можливості суб'єкта діяльності, прагненнях щодо певного соціального статусу. На основі домагань окреслюють контур активності, оскільки вони охоплюють не тільки предметний, а й ціннісний зв'язок особистості майбутнього педагога з дійсністю, спонукають до провадження діяльності, що відповідає цим вимогам. Варто зважати на оцінку себе як Я-реального та прагнення до Я-ідеального як професіонала. А. Маркова описує професійну самооцінку як вияв професійної самосвідомості особистості. Надаючи самооцінці значущості для особистісної характеристики вчителя, авторка диференціює в структурі професійної самосвідомості низку компонентів: усвідомлення вчителем норм, правил, моделі педагогічної професії, формування професійного кредо, концепції вчительської праці; зіставлення себе з професійним еталоном; оцінювання себе іншими, професійно референтними людьми; самооцінювання, під час якого виявляється когнітивний аспект, тобто усвідомлення своєї діяльності, та емоційний аспект, що відображений через систему ставлень до процесу й результатів праці [2, с. 45].

Відповідно до наукових міркувань Ю. Поваренкова, якісні й кількісні особливості прийняття людиною системи цінностей і норм, характерних для професійної спільноти, – один із критеріїв сформованості професійної ідентичності [5]. Такий процес ідентифікації описаний у межах ціннісного підходу до розвитку ідентичності. За умов цього розуміння становлення професійної ідентичності полягає в

проектуванні власної системи професійних цінностей і позицій на уявлення про цінності й позиції, які, на думку суб'єкта, характерні для конкретної професійної спільноти. На основі зіставлення цінностей ухвалюють рішення про рівень сформованості професійної ідентичності, натомість, зважаючи на прийняття цінностей професійної спільноти та їх зіставлення з індивідуальними, коригують і розвивають останні. Ціннісні орієнтації, за висловом О. Єрмолаєвої, виражають особистісну значущість соціальних, культурних, моральних цінностей, відображаючи вартісне ставлення до дійсності. Цінності регулюють спрямованість, ступінь зусиль суб'єкта, суттєвою мірою детермінують мотиви й цілі організації діяльності. Цінності мотивують діяльність і поведінку, оскільки орієнтація людини у світі та прагнення до досягнення окремих цілей корелюють із цінностями, що входять до структури особистості [1, с.53].

Особистісні характеристики впливають на становлення професійної ідентичності, тому доцільно брати до уваги відповідальність як усвідомлення особистістю ставлення до власної діяльності, до виконання власних зобов'язань, що дає змогу передбачати її наслідки. Для формування професійної ідентичності в майбутніх педагогах необхідно насамперед з'ясувати причини, що, на наш погляд, призводять до кризи професійної ідентичності сучасної педагогічної спільноти: розмитість кордонів майбутньої професійної діяльності; розбіжність професійної підготовки з виконуваними функціями; відсутність підтримки статусу й престижу професії педагога.

Як справедливо зауважує І. Мельник, на формування професійної ідентичності вчителів впливає комплекс чинників ендогенного й екзогенного характеру. Залежно від рівня впливу, їх поділяють на чинники мікрорівня (особистісні особливості, сім'я та найближче оточення, навчальний й трудовий колектив), чинники мезорівня (освіта, засоби масової інформації, професійне співтовариство), чинники макрорівня (критерії соціально-професійної стратифікації та престиж професії в суспільстві, економічна ситуація й ринок праці, державна ідеологія тощо). Науковець розрізняє три групи факторів формування професійної ідентичності:

1) індивідуально-особистісні – система ціннісних орієнтацій, мотивація особистості, суб'єктивний образ професії, особливості самооцінки, професійно важливі якості, мотиваційна готовність особистості до самореалізації у вибраній професії, співвідношення між професійним Я-ідеальним та Я-реальним образами;

2) освітні – технології, форми й методи професійної підготовки фахівців, особливості спілкування викладачів зі студентами, психолого-педагогічне забезпечення особистісного включення студентів у навчальну діяльність; моделювання в навчальній діяльності цілісного змісту, форм та умов майбутньої професійної діяльності; проблемність змісту навчання в ході його розгортання в освітньому процесі; адекватність форм організації навчання студентів до завдань і змісту професійної діяльності; педагогічно обґрунтоване поєднання нових та традиційних педагогічних технологій;

3) соціально-професійні – інформаційно-насичене соціокультурне середовище, сформованість професійного співтовариства та професійно-корпоративної культури, ідентифікація з референтними представниками професійного співтовариства, запотребованість фахівців на ринку праці, престиж професії в суспільстві, стабільні умови праці, достатній рівень заробітної плати й соціальні гарантії [3, с. 161].

І. Мельничук стверджує, що в процесі формування професійної ідентичності майбутнього вчителя розвивається індивідуальність, яка вирізняється «багатограними вміннями, професійною необмеженістю, поєднанням різних здібностей, здатністю в разі необхідності швидко оволодівати іншими видами діяльності». Поняття «індивідуальність» пов'язане з такими категоріями, як «самосвідомість» (персональна представленість Я) і «самооцінка» (контроль за реальною здатністю особистості критично кваліфікувати власні мотиваційні стани, рівні зазіхань) [4, с. 115]. О. Романишина обстоює думку про те, що формування професійної ідентичності майбутніх учителів неможливе без особистісної характеристики кожного студента, тому розвиток цієї складноорганізованої відкритої системи узалежнений від індивідуальних особливостей (ціннісних орієнтацій, прагнення до саморозвитку, сформованості професійної компетентності, творчого підходу до професійного становлення тощо), а не від суворо запрограмованих чинників професійної підготовки майбутніх учителів [6, с. 53].

У руслі дослідження науково ціннісними вважаємо напрями формування професійної ідентичності майбутніх педагогів, що окреслені М. Солдатенко:

1) когнітивно-диспозиційний напрям – забезпечений формами навчання (лекції, семінарські заняття, дискусії, спостереження за роботою вчителів під час практики, самостійна робота з науковою літературою, підготовка доповідей); мета напрямом – формування пізнавального компонента професійної ідентичності для створення образу професіонала, професійної поінформованості; когнітивний компонент базований на самостійній навчально-пізнавальній діяльності за низкою ознак (професійна підготовка майбутнього вчителя має охоплювати національний і світовий досвід організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності для підвищення професіоналізму й особистісного розвитку майбутнього вчителя; самостійна навчально-пізнавальна діяльність постає не лише як системотвірний дидактичний чинник, спільний для суб'єктів учіння у вищих і середніх закладах освіти, але і як засіб самоосвіти в умовах професійної діяльності; самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів педагогічних навчальних закладів – необхідна умова підготовки майбутнього вчителя до організації самостійної навчальної діяльності учнів);

2) орієнтаційно-рефлексивний напрям представлений у кількох формах (рефлексивні тренінги, написання оглядів, само- та взаємооцінювання, дискусії, круглі столи за участі фахівців-практиків); мета напрямом – формування емоційно-вольового й емпатійного компонентів професійної ідентичності, результатом якого стає самоаналіз професійного образу Я, зіставлення його з ідеальним образом професіонала;

3) практико-орієнтований напрям репрезентований такими основними формами реалізації, як ділові й рольові ігри, моделювання професійних ситуацій та занурення в них, рольові тренінги, складання життєвих і професійних планів, перспектив, стратегій професійного розвитку, професійні практикуми; мета напрямом – формування комунікативного й діяльнісно-практичного компонентів професійної ідентичності, що призведе до реалізації сформованого образу професіонала, системи професійних цінностей у навчальній, квазіпрофесійній, професійній діяльності через систему соціальних і професійних ролей, самовизначення в просторі професійної культури, оволодіння моделями міжособистісних взаємодій, формування досвіду творчої професійної діяльності [7, с. 78].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз слугує підставою для трактування професійної ідентичності як важливого аспекту специфічної інтеграції особистісної й соціальної ідентичності в професійній сфері, результату професійного самовизначення особистості. Професійна ідентичність – найважливіший чинник психологічного стану людини, що забезпечує відчуття стабільності навколишнього світу й впевненості у своїх силах. До критеріїв успішного процесу становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів належать такі: позитивна самооцінка; рівень домагань; задоволення від виконання професійних завдань і позитивне ставлення до провадження професійної діяльності; відповідальність за виконання норм, правил професійної діяльності й вимог до особистості професіонала; прийняття норм і цінностей, притаманних тій чи тій професійній спільноті; академічна успішність. Професійної ідентичності досягають лише в процесі саморозвитку, у контексті професійного навчання й успішної інтеграції майбутніх педагогів до професійного середовища. Формування професійної ідентичності майбутніх педагогів має стати стратегічною метою вітчизняної системи освіти.

Список використаної літератури

1. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность (статья первая). *Психологический журнал*. 2001. Т. 22. № 4. С.51–59.
2. Маркова А. К. Психология труда учителя. М.: Просвещение, 1993. 192 с.
3. Мельник І. М. Фактори формування професійної ідентичності вчителя. *Теорія і практика сучасної школи*. 2018. № 2. С.158–162.
4. Мельничук І. М. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій у вищих навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / Тернопільський національний економічний ун-т. Тернопіль, 2011. 585 с.
5. Поварёнков Ю. П. Психологическая характеристика профессиональной идентичности. *Кризис идентичности и проблемы становления гражданского общества: сб. научных трудов*. Ярославль: ЯГПУ, 2003. С.154–163.
6. Романишина О.Я. Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій: дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний ун-т імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 492 с.
7. Солдатенко М.М. Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності: монографія. Київ: В-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2006. 198 с.
8. Шнейдер Л. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг. М.: МСПИ; Воронеж: МОДЗК, 2004. 600 с.
9. Erikson E.H. *Identity, youth and crisis*. New York: W.W.Norton Company, 1968. 424 p.

References

1. Ermolaeva, E.P. (2001). Professionalnaia ydentychnost y marhynalyzm: kontseptsiya y realnost (statiya pervaya) [Professional identity and marginalism: concept and reality (article one)]. *Psychological Journal*, 4, 51–59. [in Russian].
2. Markova, A.K. (1993). *Psikhologhiya truda uchytelia* [Psychology of teacher's work]. Prosveschenie. [in Russian].
3. Melnyk, I.M. (2018). Faktory formuvannia profesiinoi ydentychnosti vchytelia [Factors of forming the professional identity of

- a teacher]. *Theory and Practice of the Modern School*, 2, 58–162 [in Ukrainian].
4. Melnychuk, I.M. (2011). *Teoriia i metodyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv zasobamy interaktyvnykh tekhnolohii u vyshchyykh navchalnykh zakladakh* [Theory and methods of professional training of future social workers by means of interactive technologies in higher educational institutions] [Unpublished Doctoral dissertation]. Ternopil national Economic university. [in Ukrainian].
 5. Povarenkov, Yu.P. (2003). *Psykholohycheskaia kharakterystyka professyonalnoi ydentychnosti* [Psychological characteristics of professional identity]. *Kryzys ydentychnosti y problemu stanovleniia hrazhdanskoho obshchestva* (pp.154–163). Yaroslavl State Pedagogical University. [in Russian].
 6. Romanyshyna, O.Ya. (2016). *Teoretychni i metodychni osnovy formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnikh uchyteliv zasobamy informatsiinykh tekhnolohii* [Theoretical and methodical foundations for forming pre-service teachers' professional identity by means of information technologies] [Unpublished Doctoral dissertation]. V.Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. [in Ukrainian].
 7. Soldatenko, M.M. (2006). *Teoriia i praktyka samostiinoi piznavalnoi diialnosti* [Theory and practice of independent cognitive activity]. M.Dragomanov National Pedagogical University. [in Ukrainian].
 8. Schneider, L. (2004). *Professyonalnaia ydentychnost: teoriia, eksperyment, trenynh* [Professional identity: theory, experiment, training]. MSPi; MODZK. [in Russian].
 9. Erikson, E.H. (1968). *Identity, youth and crisis*. W.W.Norton Company. [in English].

Стаття надійшла до редакції 13.04.2021 р.

Стаття прийнята до друку 18.04.2021 р.

Atroshchenko Tetiana

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Department of Pedagogy of Preschool, Primary Education and Educational Management
Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine

SCIENTIFIC PROJECTIONS OF THE PHENOMENON OF PROFESSIONAL IDENTITY OF FUTURE EDUCATORS

Abstract. One of the fundamental scientific problems that have interested scientists today is the problem of professional identity, that is, the transformation of the personality into a professional whose relevance has been determined by the significance of professional activity both for society and for each future specialist. We believe that in the conditions of globalization, professional identity can be considered as the main determinant of professional development of personality and the main characteristic of the subject of labor. The purpose of the article is the theoretical substantiation of the phenomenon of professional identity of future educators. In order to realize the aim of the research, we have used such theoretical methods as – systematic and structural analysis and systematization of philosophical, psychological and pedagogical works that made it possible to substantiate the researched phenomenon; pedagogical analysis and synthesis, classification and generalization - to clarify the essence of key conceptions of the research. We have conducted theoretical analysis which allows us to determine professional identity as a systemic, dynamic, multilevel psychological phenomenon, which has directly been related to professional self-determination, professional self-consciousness and professional development. We have distinguished personal features that determine the formation of professional identity: harassment, self-esteem, value and responsibility. We believe that professional identity is the most important factor of person's psychological well-being, because it has provided a sense of stability of the surrounding world and confidence in their power. In our opinion, the criteria for the successful process of becoming a professional identity of future educators have been: positive self-esteem; level of harassment; satisfaction from doing of professional tasks and a positive attitude towards professional activity; responsibility for the implementation of the norms, rules of professional activity and requirements relating to the personality as a professionalist; the adoption of norms and values inherent in a professional community; academic success. Achievements of professional identity have occurred exclusively in the process of self-development, in the context of vocational training and successful integration of future educators into professional environment. We have been convinced that the formation of professional identity of future educators should be the strategic goal of the national educational system.

Key words: future educators; identity; professional identity; vocational training; profession.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>